

BİR DESTAN KAHRAMANI OLARAK CANGAR'IN ÇOCUKLUĞU*

Özlem ÇELEBİ*

Öz: Kahramanın doğumu ve çocukluğuyla ilgili destan kalıpları, ilgili anlatmalar içerisinde az çok farklılıklar gösterse de Türk destanlarının genelinde ortaktır. Türk destanlarında var olan bu temel yapının Moğollara ait Cangar Destanı'nda da mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu makalede Moğol epik destan geleneğinin en önemli eserlerinden biri olan Cangar Destanı'ndaki çocukluk ve doğum ile ilgili destan kalıpları incelenmiştir. Böylece destanda var olan çocuksuzluk, olağanüstü doğum, kahramanın büyüme sürecindeki olağanüstü özellikler, kahramanın öcünü alması gibi motifler ortaya konulmuştur. Bu konuyu ele alırken başvurduğumuz temel kaynaklar ise Ts. Damdinsüren'in Moğolca "Mongol Cangarın Tuuli" ve He Dexiu'nun "Cangar Destanı" adlı çalışmaları olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Moğollar, kahramanlık destanı, Cangar Destanı, motif, kahramanın çocukluğu.

The Childhood Of Cangar As An Epic Hero

Abstract: Although the epic patterns about the birth and childhood of the hero differ more or less within the related narratives, they are common throughout Turkish epics. We see that this basic structure which exists in Turkish epics is also found in Cangar Epic belonging to Mongols. In this article, childhood and birth patterns found in Cangar, one of the most important works of Mongolian epic tradition, are examined. Thus, the motives in the epic such as childlessness, extraordinary birth, extraordinary growth of the hero, the revenge of the hero were put forward. Our main reference resources are the works named "Mongolian Cangarın Tuuli" by Ts. Damdinsüren and "Cangar Epic" by He Dexiu.

Keywords: Mongols, heroic epic, Cangar Epic, motive, hero's childhood.

Giriş

Büyük bozkırları ve ünlü dağlarıyla tanımlanan Orta Asya, tarih öncesi devirlerden beri farklı halklar tarafından kurulan konargöçer imparatorluklara ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgeye hâkim olan Hun, Kitan, Göktürk, Uygur, Kırgız ve Moğol vb. halkların kaynaşması; benzer bir kültürel kökene sahip yaşam biçimleri, inançlar, ibadetler, gelenekler ve ritüeller oluşturmuş ve tüm bunlar Orta Asya'nın somut olmayan kültürel mirasını meydana getirmiştir. Biçim, içerik ve yapısal kompozisyon olarak birçok ortaklık arz eden epik gelenekler de bu mirasın en değerli unsurudur.

Destanlar, bir milletin maddi ve manevi değerleri ile hayata bakış tarzını yansıtan ve coğrafi sınır tanımayan folklor ürünleridir. Epik destanlar ise ana teması kahramanlık

* Bu makale Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde hazırlanmış olan "Moğol Destancılık Geleneği ve Moğolca Cangar Destanı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, e-posta: oz_do_gan@hotmail.com / ORCID ID: 0000-0002-7744-3403.

olan öykülerdir (Çobanoğlu, 2018: 20). Moğollar, yaratıcı düşünce ve becerilerini yansıtan ve nesiller boyunca sözlü olarak aktarılan epik gelenekleri içerisinde *Cangar*, *Gezer*, *Han Harangui*, *Bum-Erdene*, *Zul-Aldar Han*, *Luu Mergen Han* gibi sayıları 550'yi aşan ünlü ve büyük hacimli destanı bugüne taşımışlardır (Rinchindorji, 2012: 221). Yüzlerce hatta binlerce dizeden oluşan ve özel melodiler eşliğinde icra edilen Moğol kahramanlık destanları, Moğol halkının kahramanlık tarihinin en iyi koleksiyonu olarak kabul görmektedir. Moğolların kültürel mirasının muhteşem ifadeleri olan bu destanlar, dünya çapında da pek çok çalışmanın konusu olmuştur.

Moğolca konuşan halkların gündelik yaşamını, geleneklerini, dünya görüşlerini, ahlaki ve estetik değerlerini, arkaik ritüellerini yansıtan Cangar Destanı, *cangarçı* olarak adlandırılan anlatıcıları vasıtasıyla yüzyıllar boyunca halk arasında yaşamış ve zamanla daha fazla popülerlik kazanarak manevi kültürün önde gelen sözlü yaratımlarından biri haline gelmiştir.

Cangarçı ağızlarında yaşayan ve her defasında çeşitli işlemlerden geçerek yeniden yaratılan “Cangar”ın zaman içinde katmanlaşarak klasik kahramanlık destanına dönüştüğü düşünülmektedir (Seleeva, 2017:30). İçinde efsaneler (*domog*), masallar (*ülger*), iyi dilekler (*yerööl*), kasideler (*magtaal*), beddua-lanetler (*haral*), atasözleri (*züir tsetsen ügs*), şarkılar ve tarihî olaylar barındıran, insanların tarihî ve kültürel hafızasını temsil eden Cangar Destanı bu bağlamda bir tür ansiklopedi olarak kabul edilmektedir.

Cangar Destanı; halkın bağımsızlığı, özgürlüğü ve mutluluğu adına mücadele eden hükümdar Cangar’ın ve onun liderlik ettiği bahadır savaşçıların kahramanlıklarının anlatıldığı bireysel bölümlerden oluşan döngülerle temsil edilmektedir. Maloderbet, Bagatsokhur, Eelyan Ovla, Mukuben Basangov, Dava Shavaliyev döngüleri¹ ve cangarçı Nasank Baldırov ve Badma Obushinov’ın repertuarında bulunan birer bölümle temsil edilen kahramanlık destanı “Cangar” (Mandzhieva, 2016: 152) birçok nesil cangarçının özel yetenekleri, şiirsel becerileri ve kolektif yaratıcılığı sayesinde büyük ölçüde hayatta kalmış ve farklı ekollerin hikâye anlatıcılarından çok sayıda varyasyonda kaydedilerek en iyi şekilde korunmuştur.

İki asrı aşkın bir süredir dünyanın her yerinden çok sayıda araştırmacının, bilim adamının ve okuyucunun ilgisini çeken, Orta Asya ve Moğol halklarının destansı mirasında özel bir yere sahip olan Cangar Destanı’nın Rusya Kalmukları, Sincan Uygur Özerk Bölgesi Oyratları ve Moğolistan Moğolları arasında olmak üzere üç büyük ulusal versiyonu bulunmaktadır. Isık Gölü civarındaki Karakol Kalmukları, Buryatlar, Altaylar

¹ Epik destan metinleri, Moğol halklarının destan geleneğinde *бөлг* (bölüm) terimi ile ifade edilir. Çeşitli sayıda bölümün birleşiminden oluşan *döngü* ise bir ulusal gelenek içindeki *versiyon* terimiyle özdeştir. “Cangar”ın (Kalmuk, Sincan Oyrat, Moğol, vb.) ulusal gelenekleriyle ilgili olarak da kullanılan versiyon terimi, yerel geleneğin anlatıcılarının repertuarlarının birleştirilmesiyle oluşmuştur. Belirli bir yerel geleneğe ait anlatıcıların temsil ettiği oluşum, *performans ekolü* olarak adlandırılır ve her performans okulu özel bir döngüde birleştirilen bilinen sayıda bölümle, özerk bir versiyonla temsil edilmektedir (Seleeva, 2017:31). Cangar Destanı’nın geçmişte Kalmukya’daki varlığının ana alanlarını Maloderbet ulusunun Noyanakinsky aймаğı, Bagatsohur ulusu ve Maloderbetovsky ulusunun İki-Bukhusovsky aймаğı olarak sıralayan Kіçikov, bu alanların aynı zamanda anıtın geleneksel hikâye anlatım ekollerine karşılık geldiğini belirtir. Bunlardan birincisi temsilcisi Povram olan Barun, ikincisi Bagatsohur, üçüncüsü ise Eelyan Ovla ekolüdür. Eelyan Ovla ekolünü klasik olarak adlandıran araştırmacı, bu ekolün metnin değişmezliği, performansta yüksek profesyonellik ve anlatıların güvenilirliğine inanılan en az yedi nesil tarafından aktarılan istikrarlı bir repertuarı içermesi ile karakterize edildiğini belirtir (Kichikov, 1994: 166-167).

ve Tuvalar tarafından da bilinen (Kichikov, 1994: 3; Neklyudov, 2019: 214) destan, Kalmuk ve Oyrat etnik gruplarının öz bilincini aksettiren gelenekleri yansıtmaları, konargöçer dünyasının ideal imajı hakkındaki fikirleri barındırması ve ulusal ruhun en yüksek estetik ihtiyaçlarını karşılaması gibi özelliklere sahip olmasının yanı sıra şiirsel bir tarih olarak da algılanır.

Kalmukların Volga bölgesine göçünden sonra Rus bilim insanları onların yaşamlarına, maddi ve manevi kültürlerine özellikle de Cangar döngüsüne özel ilgi göstermişler; destanın kültürel önemi, dilsel özellikleri, poetikası, anlatım geleneği gibi hususları çalışmalarına konu edinmişlerdir. Cangar araştırmalarının başlangıcının üzerinden neredeyse iki yüz yıl geçmiştir. Bu süreçte derleme, inceleme ve yayımlama çalışmalarında önemli mesafeler katedilmiştir. Bilhassa 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunlaşan ilgi neticesinde anıtın detaylı analizlerini içeren karşılaştırmalı tipolojik çalışmaların da dâhil olduğu pek çok monografi, makale ve bilimsel tez hazırlanmıştır.

Kahramanlık destanı Cangar, Moğolların eski zamanlardaki yaşam tarzlarının tüm temel kavramlarını, sosyal ilişkilerini, kalıplarını, dünya görüşlerini, davranışlarını, inanışlarını edebî bir şekilde özetleyen gelişmiş bir kompozisyona sahiptir. Ünlü Mongolist Kichikov, anıtın Kalmukların kendine özgü yaşam biçimini, Çinliler, Kırgızlar gibi çeşitli komşu devletler ve halklarla ilişkilerini, Budist Tibet-Hint kültürünün bu halk üzerindeki etkisini ve organize bir konargöçer devletin görünümünü gözler önüne serdiğini belirtir. Tüm bu kompozisyon, ölümsüzlük ve mutluluk diyarı Bumba² ülkesinin hükümdarı olan Han Cangar ve onun silah arkadaşı on iki bahadırın

² Bumba, Cangar'ın ülkesinin ismidir. Ünlü bilim adamı A. Sh. Kichikov'a göre Cangar Destanı bize Kalmukların ataları olan Oyratların altın çağını anlatmaktadır. Kalmukların ataları olan kahraman insanları ve onların "Bumba", adını taşıyan ülkesi, Bogdo Cangar Han tarafından yönetilir. Bumba; bağımsızlık, mutluluk ve sonsuzluk diyarıdır. Bu nedenle bu ülkeye "Bumba" adı verilmiştir. Kutsal kurban kabı *bumba* tarafından kutsanan "Bumba" Budist stupa-suburgan'ın (bazen "bumba" olarak da adlandırılır) temeli altında kendi etrafına huzur, bolluk, ölümsüzlük, mutluluk, refah, barış gibi lütuflar yayar (Kichikov, 1994: 177). Ünlü Mongolog Neklyudov, Bumba devletinin adının muhtemelen evren hakkında daha doğrusu evrenin merkezi bölgesi "Orta Dünya" hakkındaki mitolojik fikirlerle ilişkili olduğunu bildirmiştir. Tibetçe *bumba* kelimesinin Budist stupanın kubbeli kısmını, sembolik olarak ise gök kubbe ile örtülü Orta Dünya'yı ifade ettiğini ileri süren araştırmacı, bu kelimenin genellikle "Bumbai" sıfatı gibi Moğol halklarının destanında bulunduğunu belirtir. Neklyudov'a göre Gezer destanında Gezer'in yaşlı "dünyevi kardeşi" olarak karşımıza çıkan Dzasa Shikir'in "Bumbai hanları" ailesi arasında yer alması bunun örneklerinden biridir (Neklyudov, 2019: 233). Sonsuz mutluluğun ve yaşamın olduğu bu dünyanın bozkır halkının ütöpik düşüncesini yansıtan hayal dünyasına karşılık geldiği barizdir. Buna göre Bumba, yeryüzünde bir cennettir ve Cangar bu cennetin tanrısı olarak görülmektedir. Kiçikov, ünlü monografisinde Cangar'ın ve bahadırların hangi Budist tanrıların reenkarnasyonuna karşılık geldiği bilgisini verir (Kichikov, 1994: 27,109). İncelediğimiz metinde *Hongor'un Evliliği* adlı bölümde Hongor'un görüntü ve güç bakımından tanrılaştırıldığını görürüz. Buna göre Hongor'un alınım üzerinde *Mahgal*, şakaklarının üzerinde *Zunhav*, başının üstünde ise *Oçirvan* gibi Budist tanrıların gücü bulunmaktadır (Damdinsüren, 2008: 51). Bumba ülkesinin gerçek dünyadan belirli niteliklere ve ilişkilere göre şekillenmesi muhtemeldir. Yakın tarihli bir çalışmada araştırmacı Mönhöö, Bumba'nın efsanevi bir rüya ülkesi mi gerçek bir tarihi yer mi olduğuna dair soruları yanıtlamıştır. Birçok bilim adamının bu konuyu sorguladıklarını belirten araştırmacı bunlardan Ts. Damdinsüren liderliğindeki birkaç bilim adamı dışındakilerin Bumba'nın iyi dileklerin kaynağı hayali bir rüyalar ülkesi olduğuna inandıklarını bildirir. Cangar Destanı'nı Torgud krallığının topraklarının tarihi bir anıtı olarak gören Mönhöö, Bumba'nın gerçek bir tarihi yer, başka bir deyişle, on yedinci yüzyılın otuzlu yıllarından on sekizinci yüzyılın yetmişli yıllarına

etrafında şekillenmiştir. Destansı devlet Bumba; *ezen noyan*, *ezen bogdo*, *aldart duutey*, *aldart noyan* vb. epitetlerle yüceltilen Cangar Han tarafından yönetilir. Bumba'nın temsilcisi bahadurların her biri, efendileri Cangar Han gibi cesaretleri ve büyük fiziksel güçleriyle karakterize edilen kahramanlardır. Cangar'ın yönetimindeki bu bahadurlar aynı zamanda *ulus* ve *aymag* adı verilen topraklara sahip egemen prenslerdir (Kichikov, 1994: 5). Bumba'nın bağımsızlığı ve refahı için hayatlarını feda etmeye hazır kahramanlar olarak ülkelerini tehdit eden sayısız düşmana karşı zafer kazanmak güdüsüyle kahramanca eylemlerde bulunan bu kahraman bahadurlar için düşmanı yenmek bir görev, Bogdo Noyan Cangar'ın verdiği görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmek ise büyük bir onur olarak görülmektedir. Merkezine savaş ve evlilik temalarını oturtan destanın bir bütün olarak hikâyesi, bu kahramanların kendilerini yakalamakla ve yok etmekle tehdit eden düşmanlarını nasıl yendikleri, onların ülkelerini nasıl fethettikleri ve kaderin buyruklarına göre güzel kızlara nasıl kur yapıp evlendiklerini anlatan eylemler zinciridir (Gejin, 2001: 403; Pyurbeev, 2016: 15).

Sibirya bölgesi Türk-Moğol destanlarının kahramanları gibi küçük yaşta yetim ve öksüz kalan Cangar Han ile ana bağlı on iki bahadır etrafında oluşturulmuş destanda bir yandan Kalmukların göçebe kültürü, yaşam tarzı, zihniyeti ve toplumsal pratikleri gözler önüne serilirken diğer yandan Moğolların idealleri ve umutları ifade edilmiştir. Moğolların ideal insan tipini yansıtan Han Cangar, sıradan bir insan değildir. Destanın başından itibaren kendisine destansı bir kahraman görünümü kazandıracak (doğumunun olağan dışı olması, anormal bir şekilde büyüüp olgunlaşması, fiziksel üstünlükler vb.) pek çok vasıfla donatılmıştır. Epik destan geleneğinde tekrarlanan ve ortak motif olarak değerlendirdiğimiz bu özellikleri tespit etmek üzere hazırladığımız bu çalışmada ilgili motiflerin tespiti yapılırken Şakir İbrayev'in *Destanın Yapısı* (İbrayev, 1998: 273-74) adlı çalışması göz önünde bulundurulmuştur.

1.Soyun Tasviri:

Destanlarda kahramanın soyluluğu genelde ortak bir motif olarak karşımıza çıkar. Bu hem kahramanın hem de kahramanın içinden çıktığı toplumun yüceltilmesi bakımından önemlidir. Böylelikle kahraman, sıradan insanlardan üstün olur.

Cangar Destanı “soyun tasviri” motifiyle başlar. Destanın girişinde Cangar'ın doğumu çok eski bir zamana yerleştirilir, soyunun genel bir tanımı verilir ancak doğumunun ayrıntılı açıklamalarına yer verilmez. Ardından, Cangar'ın iki yaşından yedi yaşına kadar olan eylemleri anlatılır. Hayatını Budizme adanmış bir keşiş olan Tahi Zul Han (Cangar'ın atası) kadim zamanların başında kabilesini Bumba'ya getirir. Onun ölümü üzerine oğlu Tansag Bumba, hanlık tacını takar. Tansag Bumba'dan sonra yerine geçen Üyzen Aldar Han da babası ve büyükbabası gibi Bumba'nın efendisi olarak hayatını Budizm'e adar (Dexiu, 2017: 4). Bu bölüm, Damdinsüren'in eserinde şu şekilde yer alır:

Ertnii ekhen tsagt garsan

kadar var olan Cungarya ülkesi olduğuna dair inancını destekleyen kanıtları altı maddede listeler (Mönhöö, 2011: 22).

² Budist Kilisesi hiyerarşisindeki en yüksek dinî ünvanlardan biri olan ve Cangar isminin epiteti olarak han ünvanından sonra en sık kullanılan ikinci sözcük *bogdodur*. Destanda *bogdo* “kutsal, ilahi, saygıdeğer, aziz, efendi, majesteleri, görkemli, göksel, kutsal; imparator” gibi anlamlarda, *ezen bogdo* kombinasyonu ise “Majesteleri imparator” anlamında kullanılmaktadır (Mulaeva, 2019: 89, 94).

Kadim zamanların başında doğan
Ene olon burkhdiin shashin delgersen tsagt garsan
Birçok tanrıların dini Budizm'in yayıldığı zamanda doğan
Tahi Zul khaanii uldel
Tahi Zul Han'ın ardılı
Tansag bumba khaanii ach
Tansığ Bumba Han'ın torunu
Uizen aldar khaanii huvguun
Üyzen Aldar Han'ın oğlu
Uyiin unchin Jangar bilee
Yetim-öksüz Cangar'dı
(Damdinsüren, 2008: 11).

Destan Sibirya'nın Türk ve Moğol halklarının kahramanlık destanlarının standart formüllerinden biri olan eylemin zamansal arka planının bir tanımıyla başlar (Meletinski, 1963: 294). Burada mitolojik zaman algısının izleri açıkça görülmektedir. Cangar'ın doğumunun *kadim zamanların başına* yani en eski zamanlara atfedilmesi bunun delilidir.

Araştırmacı Seleeva, Cangar imajının en eski kökenlerinin onu efsanevi “ilk zamanlarda” doğan ve canavarlar dünyasını temizleyen kültürel bir kahramanla ilişkilendirdiğini belirtir. Destandaki epik olayların “sayısız Buda-Burhan inancının yayıldığı erken zamanın başlangıcına” kadar zamanlandığını böylece destandaki mitolojik başlangıç zamanının Budizm'in Oyrat dünyasında yayıldığı tarihsel zamanla örtüştüğünü belirten araştırmacı, ilk yaratılışla ilgili arkaik fikirlerin 17. yüzyılda Budizm'in yayılmasına atfedilen tarihi ve epik çağın başlangıcı hakkında fikirlere dönüştürüldüğünü ve bu dönüşümün kaynağının Cangar geleneği üzerindeki Budist etkiden kaynaklandığını bildirir (Seleeva, 2017: 79). Budizmin Moğol halk edebiyatı üzerine etkisine B. Ya. Vladimirtsov tarafından da dikkat çekilmiştir. Vladimirtsov; Budist masalları, efsaneleri ve şiirlerinin Oyratlar da dahil olmak üzere tüm Moğol kabilelerinin yaşayan halk edebiyatı üzerinde muazzam bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Ona göre Uzak Hindistan ve Tibet'in kreasyonları, Hint şiirine ait birçok teknikle beraber tüm Moğol folklorunu doldurdıkları gibi Oyrat kahramanlık destanlarına da girmiştir (Vladimirtsov, 2003: 352).

Cangar'ın ataları soylu insanlardır ve Cangar onların tek varisidir. Epik gelenekte kahramanın tek çocuk olması motifinin yanında yetimlik/öksüzlük motifi de önemli bir unsurdur. Destanlarda bulunan yalnızlık ve yetimlik formülleri, kahramanın seçilmişliğinin ve fiziksel dayanıklılığının göstergesidir. Yalnızlık, destan kahramanını harekete geçmeye teşvik eder. Olağanüstü yetenekleri sayesinde tüm zorlukların üstesinden gelen yalnız kahraman her koşulda hayatta kalmayı başarır. Destanda adı onun seçilmişliğini ve kahramanlık misyonunu vurgulayan aynı zamanda “yalnızlık ve yetimlik” bildiren *önchin* sıfatıyla nitelenen Cangar, daha küçük bir çocukken yetim/öksüz kalmıştır. Bu durum, destanda şu şekilde anlatılmaktadır:

Erkhen hoyr nasandaa
Saygıdeğer iki yaşındayken
Dogshin mangast nutгаа dailuulj
Vahşi canavarlar ülkesini işgal edince
Unchin biyer uldsen
Yetim-öksüz kaldı
(Damdinsüren, 2008: 11).

Kahramanın karşımıza ilk ata veya ilk insan olarak çıkması, en eski dönem destanlarına ait bir özelliktir. Bu destanlarda kahraman, ilk önce dünyada tek başınadır ve kendisinin nasıl dünyaya geldiğinden habersizdir. E.M. Meletinskiy, destanlarda yer alan yalnız kahramanı, kabilenin temel taşıını oluşturan kahramanla alakalandırmıştır. Ona göre “yalnız kahraman” kavramı, ilk tanrı ve şaman inançlarından da eski bir zamana dayanmaktadır (İbrayev, 1998: 72).

Destanın ana kahramanı Cangar’ın yetim ve öksüz oluşunun yanında adının da yetim, yalnız anlamına geldiğine dair genel bir görüş söz konusudur. Bu konu ile ilgili olarak C. Buyar şu bilgileri verir:

“Cangar destanının ana kahramanı, destana da adını veren Cangar’dır. Cangar adı, bölgelere göre bazı değişiklikler gösterir. Bilhassa Moğolistan varyantlarında Cunra, Cungar, Cangaray, Canrvay gibi söyleyiş farklılıkları görülür. Cangar adının anlamı üzerine de bazı çalışmalar yapılmıştır. Cangar’ın dünya fatihi anlamına gelen Farsça cihangir’den ve Moğolca cingeneh yani çinlamak, şingirdamak fiillerinden geldiği gibi değerlendirmeler vardır. Ancak destandan hareketle yapılan açıklamalarda Cangar adının yetim, kimsesiz, yalnız anlamlarına geldiği görüşü daha ağır basar” (Buyar, 2016: 120-121).

Cangar adının dilbilimsel analizinin destanın kökenini en eski mitolojik katmanla ilişkilendirmeye izin verdiğini ve destanın doğuşu sorunuyla doğrudan ilgili olduğunu bildiren Kichikov, Türk-Moğol destanlarında kullanılan kahraman adlarını - Kazak “Jangız” (yalnız), Shor “Çagıs” (yetim, yalnız) Yakut “Er Sogotoh” (yalnız koca), Tungus-Mançu “Omusnay” (yalnız koca) vb.- bu durum için örnek gösterir (Kichikov, 1994: 8). Ünlü Mongolist Neklyudov’a göre adın bu anlamı, Sibiry’a’daki Türk-Moğol halklarının destan kahramanının *ata ve ilk kişi* olduğu yönündeki en eski fikirlerle örtüşmektedir (Neklyudov, 2019: 224).

2. Kahramanın Olağanüstü Doğumu

Türk dünyası destanlarının hemen hepsinde görebileceğimiz kahramanın olağanüstü doğumu motifi, Cangar Destanı’nda da tespit edilmiştir. Cangar’ın doğumundaki olağanüstülükler, sadece doğumu ve sonrasındaki süreçle sınırlı olmayıp doğum öncesindeki çocuksuzluk motifiyle de bağlantılıdır. Cangar’ın babası Üyzen Aldar Han ve annesi Urmaa’nın çok istemelerine rağmen iki yıl çocukları olmaz. Budist keşişlerin ve Şaman büyücülerinin duaları işe yaramaz. Çeşitli ilaçlar kullanmalarına ve tilki derisinden yorganlarda, ayı postundan döşeklerde yatmalarına rağmen Cangar’ın annesi Urmaa, bir türlü hamile kalamaz. Üstat Choirom, onlara yardım etmek için elinden geleni yapar ve en son çare olarak on dokuz çocuğu olan bir çobanı, Cangar’ın babası Üyzen Aldar Han’ın huzuruna davet eder. Han, huzuruna çıkan çobana on dokuz çocuğunun hikâyesini sorar ve ondan bu işin sırrını öğrenir (Dexiu, 2017: 8). Üyzen Aldar Han’ın eşi Urmaa, bu çobanın yardımıyla hamile kalır ancak on ay beklemesine rağmen çocuk bir türlü doğmaz. Günler hatta aylar sonra Urmaa bir öğle vakti Cangar’ın içinde olduğu her tarafı titreyen kızılca bir yumak doğurur (Dexiu, 2017: 8).

Jirmunski, *Türk Kahramanlık Destanları* adlı eserinde ağır ve tabii olmayan bir şekilde uzun süreli doğumun, ileride kahraman olacak bir bebeğin dünyaya geleşinin habercisi olduğunu bildirir (Jirmunski, 2011: 42). Cangar’ın kızılca bir yumak içinde doğmuş olması durumu, Cengiz Han’ın doğumu esnasında sağ elinde saka kemiği büyüklüğündeki pıhtılaşmış kan tutuyor olmasıyla ilişkilidir (Temir, 2016: 19). Cengiz Han’ın kut sahibi olacağıın delaleti olan pıhtılaşmış kan, Cangar’da kızılca bir yumak

inde doğma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kichikov, bebeğin olağanüstü kahramanlık özelliklerinin açık bir kanıtının bir elinde kılıç, diğerinde kan pıhtısı ile doğumu olduğunu belirtir. Elinde bir kan pıhtısı ile doğma motifinin, kahramanın gelecekteki kahramanlıklarını kişileştirdiğini bildiren araştırmacı bunun uzun zamandır Moğol destanı tarafından bilindiğini ileri sürer (Kichikov, 1994: 37).

3. Kahramana Özgü Çocukluk Çağı

Destan kahramanları, sıradan insanlardan farklı çoğunlukla idealize edilmiş tiplerdir. Olağanüstü bir şekilde doğmalarının ardından hızlı bir şekilde büyüyor ve binlerce düşmanla tek başına savaşıyor olmaları onları diğer insanlardan ayırır. Onların bu farklılıkları, hayatlarının her aşamasında çeşitli şekillerde ortaya çıkar.

Destanın girişinde Cangar'ın çocukluğuna ait bilgiler ayrıntıya girilmeden aktarılır. Cangar Destanı'ndaki kahramanların tasvirindeki odak noktası onların yaşamının ayrıntılı ve bütünlüyci bir tanımından ziyade kahramanca işlerini anlatmaktır. Bu yüzden Cangar'ın doğumunun ayrıntılı bir açıklaması yerine yalnızca ataları ve ebeveynleri tanıtılır, ardından Cangar'ın üç, dört, beş, altı ve yedi yaşlarındaki kahramanlıkları çok kısa bir şekilde aktarılır (Bitkeev, 1997: 11).

Cangar; üç yaşından itibaren ata biner, manguslarla savaşır, onların ülkelerini fetheder ve bu sayede daha çocukluk çağındayken büyüklerin gerçekleştiremediği kahramanlıklar ortaya koyarak sıra dışı olduğunu kanıtlar. Cangar ve bahadırlarının düşmanlarının bir kısmı *Zarin Zan Tayşa*, *Kâhin Altan Tseej*, *Alya Monhlya*, *Cilgin Han*, *Türk Han*, *Şara Gürgü*, *Hara Kinyaz* vb. dünyevi isimlerle karşımıza çıkarken Cangar'ın çocukluğunda tek başına mağlup ettiği *Guljin Şar Mangas Han*, *Dörvön İh Şar Mangas Han* gibi adlarla anılan düşmanlarının “karanlık” güçlerin temsilcisi manguslar olduğunu görmekteyiz. Moğol destanlarında sıklıkla yer alan ve birçok sembolik anlamla yüklü olan manguslar, Moğol halkının kontrol edemediği bazı doğal güçlerin ya da hanların temsilcisidir.

Mangus kavramının ayrıca Moğol halklarının baskın arkaik dünya görüşü olan Şamanizmle bağlantısı olduğu da düşünülmektedir. Şamanizm'in ilkelerine göre dünya; beyaz ve siyah, doğu ve batı, iyi ve kötü vb. iki zıt tarafa ayrılmaktadır. Moğol kahramanlık destanlarının yapısında da biri kahramanla diğeri mangusla özdeşleşen iki zıt tarafa hizalanmış karakterler bulunmaktadır. Bu ikilik; Moğol halkının doğa, toplum ve manevi dünya hakkındaki arkaik bakış açısını ortaya koyan destansı metin yapılandırmasının geleneksel bir ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Gejin, 1997: 333).

Destanın bütün bölümlerinde düşman mangusların mübalağalı tasvirleri yer almaktadır. Fiziki üstünlükleri bakımından büyük, güçlü ve ağırlıklı olarak tanımlanan bu canavarların destanın gelişiminin sonraki aşamalarında dönüşüme uğradığı, bir takım fantastik özelliklerini kaybederek insan görünümünü kazandıkları ve insanlarınkine benzer bir yaşam tarzı sürdükleri görülür (Bitkeev & Ovalov, 1990: 393-394; Bitkeev, 1997: 13). Bu konuyla ilgili olarak Lörincz Laszlo şu bilgileri verir:

“Cangar ise başka bir tür feodal savaşı, hanın hana karşı mücadelesini anlattı (vasal asilzade gibi değil). Cangar, kahraman olarak tıpkı eski hanlar gibi, biraz abartılı olsa da çağdaş hanların sarayını ve çevresini kopyalamaktan başka bir şey yapmadı. Etrafında yaşayan ve ziyafet çeken kahramanlar olan Cangar'ın altın sarayı, 14-17. yüzyıllardaki Moğolistan'ı, feodal savaşlar çağını canlı bir şekilde tasvir ediyor. Cangar'a karşı savaşan iblisler sadece ad olarak iblislerdir (mangus) çünkü iblis olmalarına dair onların adından başka bir tanım veya

referans yoktur, diğer taraftan dağınık durumlarda gerçekten bir iblis temsiline rastlıyoruz ki bu karakterler bile sadece bir iblis biçimine sahiptir, doğaları feodal soyluyu şekillendirir. Feodal soylular gibi yaşar ve savaşır. Ulusal toplumun canavarlarından, kahramanın düşmanı olan bir feodal efendiye dönüştüler” (1968: 24).

Cangar, harika yetenekleri sayesinde küçük yaşta birçok mangusun hakkından kolaylıkla gelir. Cangar Destanı’nda kahramanların önceki destansı gelenekten mucizevi özellikler miras aldığı ve her türlü donanımına sahip olduklarını belirten Kichikov, bu durumu şu cümlelerle açıklar:

“...bazen kahramanlar düşmanı silah zoruyla değil, “kurnazlık”, büyülu yetenek, şekil değiştirme yardımıyla yener. Düşman kampında kötü görünümlü bir çocuk şeklini alarak veya bir yılanı dönüşerek görünebilirler; aşılmaz engelleri (ormanlar, dağlar, nehirler, bataklıklar) kolayca aşarlar, tek bir hamlede sayısız düşman sürüsünün üzerinden atlarlar, hatta düşmanların eline düşerek korkunç işkencelere katlanır ve hayatta kalırlar. Genel olarak erdem (bu özellikler “doksan dokuzdur”) adı verilen bir “kahramanlık özellikleri” kompleksi kahramana atfedilir” (Kichikov, 1994: 5).

Cangar’ın olağanüstü doğumu ve hızlı büyüüşü, binlerce düşmanla tek başına savaşacak bir kahraman olabilmesi için hazırlık safhalarıdır. O, sadece güçlü değil aynı zamanda belirlenen hedefe ulaşmada sınırsız bir cesarete ve kararlılığa sahip bir kişiliktir. Cangar’ın birçok şeyi vaktinden önce yapması ve ailesinin öcünü alma isteği ile hareket etmesi, Türk destanlarıyla paralellik gösterir. Tüm bu olağanüstülükler, onun kahraman olacağı ve gelecekte büyük işler başaracağı belirtileridir. Buraya kadar anlatılan kahramana özgü nitelikler, destan metninde şu şekilde ifade edilmektedir:

*Gurav hurekh nasandaa
Üç yaşına varmak üzereyken
Aranzal zeerdiin uree tsagt
Üç beş yaşlarındaki Aranzal Zeerd’e
Hul urguj mordson
Bacağımı kaldırıp bindi
Gurvan ikh bekhleltiin amiig evdej
Üç büyük kalenin kapısını yıkıp
Guljin shar mangas khaanii nomdoo oruulsan
Guljin Şar Mangas Han’ı töresi altına soktu.
Durvun nas khurekhdee
Dört yaşına varmak üzereyken
Durvun ikh bekhleltiin amiig evdej
Dört büyük kalenin kapısını yıkıp
Durvun ikh shar mangas khaaniig nomdoo oruulsan
Dörvön İh Şar Mangas Han’ı töresi altına soktu
Erkhen tavan nastaidaa
Saygıdeğer beş yaşındayken
Takiin tavan shulam khaaniig
Tahiyn Tavın Şulam Han’ı
Olzlon avch nomdoo oruulsan
Ele geçirip töresi altına soktu.
...
Zurgaa khureh nasandaa.*

Altı yaşına varmak üzereyken
Zurgaan bekhleltiin amiig evdej
Altı kalenin kapısını yıkıp
Zuun jadiin uzuuriig khugalj
Yüz mızrağın ucunu kırıp
Zurag bolson baishintai
Resim gibi binası olan
Khunheen Altan Tseejiig oruulj
Hünhen Altan Tseej'i ele geçirip
Baatar olon saichuudiin
Kahraman pek çok bakanın
Baruun akhlaach bolgосon bilee
Batının lideri olmuştu³
Dolootoidoo doordiin doloon khortniig
Yedi yaşında aşağıdaki yedi kötüyü
Doroituulan darj
Fethedip yok ederek
Duutai Jangar neree duuduulsan
Şanlı Cangar adını duyurdu
(Damdinsüren, 2008: 11-12).

Burada geçen *aşağıdaki yedi kötü* ifadesi yeraltı dünyasına ait olan kötü güçlere, şeytani varlıklara karşılık gelmektedir. Cangar Destanı'nda tanrıların yaşadığı Üst / Göksel Dünya (*Tengriy*); insanların ve destansı kahramanların yaşadığı Orta / Dünyevi Dünya (*Zambutiv, Zambulin*); kötü güçler, şeytani varlıklar, manguslar vb. yaşadığı Aşağı / Karanlık Dünya'dan oluşan *üç dünya* kavramına ilişkin mitolojik halk fikirlerinin izleri bulunmaktadır. Destanın özellikle en arkaik tabakası olarak kabul edilen Altay varyantında olayların sadece ideal Bumba ülkesinin bulunduğu Orta Dünya'da değil, diğer dünyalarda da geçtiği görülür. Cangar Destanı'ndaki üç dünya kavramı öncelikle Şamanizm daha sonra Tibet Budizminin etkileriyle şekillenmiştir (Bitkeev & Ovalov, 1990: 391; Pyurbeev, 2016: 13).

Cangar'ın çocukluğunda ilahi güçler tarafından korunması, ileride taşıyacağı kahramanlık vasfı için hazırlayıcı bir motiftir. Annesi ve babası öldürüldükten sonra hizmetçi Menhbayar tarafından Ulu Kara Dağ'ın yamacında gizli bir mağaraya bırakılan Cangar, *Cennet* ve *yeryüzünün* sunduğu bütün nimetlerden faydalanır. Bedenini güçlendirip kararlılığını bilir (Dexiu, 2017: 14). Bu sayede yerin üstünde mangusları yerin altında ise yedi kötü ruhu tek başına yenerek daha çocuk yaşta gelecekte ne kadar büyük bir kahraman olacağını ispat eder.

Burada Cennet diyerek *Ebedi Mavi Gökyüzü*, yeryüzü diyerek de *Toprak Ana* kastedilmiştir. *Ebedi Gökyüzü* veya diğer adıyla *Ebedi Cennet*'in Moğol mitolojisinde önemli bir yeri vardır. Konargöçer topluluklar arasında Ebedi Mavi Gökyüzü'ne her zaman saygı duyulmuştur. Ebedi Cennet kültü, bazen tek bir tanrı bazen de ana tanrılardan biri olarak kabul görmüştür. Ebedi Cennet kültürünü yüzyıllar boyunca Baykal'ın doğu kıyıları ile Sarı Nehir arasındaki arazilerde sürülerini otlatan kabilelerden veya kabile kalıntılarından almış olan Moğollar arasında, Ebedi Cennet'in koruması altındaki Cengiz Han'ın dağılık Moğol halklarını tüm dünyayı fetheden bir

³ Cangar, Hünken Altan Tseej'i ordusunun batı (sağ) kanadının lideri yapmıştır.

imparatorlukta birleştirmek üzere yola çıktığı düşüncesi yaygındır (<https://mek.oszk.hu/09700/09749/html/>).

Moğolların inanç dünyasında Toprak Ana'ya saygı da önem arz etmektedir. Moğol insanının “Mavi Gök Atamız” ve “Toprak Anamız” adlandırmaları, bu düşünceyi yansıtmaktadır (<http://apps.arcanum.hu/app/ethnografia/view>). *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki bir diyalogda Camuka ve andası Temuçin arasında geçen “Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı” şeklindeki konuşma bu bakımdan önemlidir (Temir, 2016: 51). Cangar da Cengiz Han gibi yerin ve göğün yardımından istifade etmiştir.

Kahramanlık destanlarının başkahramanlarının yardımına sihirli güçlerin veya hayal ürünü tiplerin koşması, destanlarda sıklıkla kullanılan motiflerden biridir (Ibrayev, 1998: 82). Cangar'ın çocukluğunda ilahî güçler tarafından korunduğunun bir başka göstergesi de Ulu Kara Dağ'ın yamacında tek başına büyürken ortaya çıkan Aksakaldır. Öncesinde annesinin ve babasının başına gelen talihsizlikleri anlatan sonrasında ise rakipsiz bir kahraman olması için Cangar'a tüm savaş sanatlarını ve büyü yapmayı öğreten Aksakal, Cangar'a rüyasında görünmüş, uyandığında ise kaybolmuştur. Cangar, Aksakal sayesinde ailesini tanır ve onların intikamını almaya yemin eder. Cangar'ın kahramanlık macerasına başlamasının en önemli nedeni, annesinin ve babasının öldürüldüğünü öğrenmesinden sonra içini dolduran intikam duygusudur. En eski anlatılarda yer alan Aksakal; kahramanın doğumunu tahmin eden, ona isim veren, onun için bir at seçen ve kaderinde bulunan gelini işaret eden kişiye karşılık gelir. Türk ve Moğol anlatılarının ortak unsurlarından biri olan Aksakal; Moğol destanlarında kahramanın amcası, eğitmeni, akıl hocası, sürü bekçisi gibi rollerle karşımıza çıkmaktadır (Kichikov, 1994: 49).

Meletinsky, kahramanın olağanüstü gücü ve cesaretinin onun kahramanlığının sadece bir yönü olduğunu belirtir. Ona göre kahramanlığın diğer yanı, kahramanlara tamamen epik bir karakter veren popüler, sosyal işlemdir (Meletinsky, 1963: 352). Cangar Destanı'nda bu işlev, intikam duygusunun tezahürüdür. Cangar, intikam duygusuyla yalnızca yerin üstündeki mangusların kalelerini yıkıp onları töresi altına almakla kalmaz, yerin altındaki yedi kötüyle de savaşır. Yedi yaşına kadar gerçekleştirdiği bu kahramanlıklarla adını dünyanın dört bir tarafına duyurur. Onun birçok şeyi vaktinden önce yapması ve ailesinin öcünü alma isteği ile hareket etmesi, Türk destanlarındaki kahraman tipiyle de paralellik göstermektedir.

Cangar daha küçük yaşta birçok fiziksel acıya dayanır, sıradan bir insanın gücünün ötesindeki testlerden geçer. Çoğu zaman ölümle burun buruna gelen kahraman, her defasında eski gücüne kavuşur. Bu noktada destanda kimi zaman mitolojik unsurların devreye girdiği görülür. “Altan Tseej ve Cangar'ın Savaştığı Bölüm”de beş yaşındaki Cangar'ın ölümcül bir okla yaralanıp bilincini kaybettiğini ve Şiltey Zandan Gerel Hatun'un gerçekleştirdiği bir ritüelle ayağa kalktığını görürüz. Şamanik tılsımlara da sahip olan bu büyümlü ritüel sayesinde Cangar'ın dirilişi, hızla gerçekleşmiştir (Kichikov, 1994: 31). Saf, iffetli bir kadın tarafından gerçekleştirilmesi gereken bu ritüel destanda şu şekilde anlatılmaktadır:

Şığşregiig yavsan hoino
Şığşreg gittikten sonra
Şiltei zandan Gerel hatan ni
Şiltey Zandan Gerel Hatun
Şüidem bariad tsohih getel
 Sopyayı tutup tam vuracakken

Arag Ulaan Hongor hūū ni
Oğlu Arag Ulaan Hongor
Araihan zavdaj ireed
Tam zamanında gelip
“Naadhyгаа alah gej baigaa yum bol
“Onu öldürecekse
Namaig bas alagtun” geed deer ni hevteed baiv.
Beni de öldür!” diyerek (Cangar'ın) üstüne yattı.
“Daland nş orson sumyg
“Kürek kemiğinin arasına giren oku
Darui sugalj hairla, eej mini
Derhal çekip alın anneciğim.
Ariun yavdalt ehner hūn
Saf, iffetli eş
Aşhaj gurav garval
(Üzerinden) üç kere geçerse
Ayult sum ni sugarna!” gev.
Tehlikeli ok çıkacak!” dedi.
Hongor hūūgiin setgeliig bodood
Oğlu Hongor'un hatrını düşünerek
Hoyor alhaad gurav dahi deer ni
İki kez geçip üçüncüye geldiğinde
Hort sum ni ogşson bolovç
Zehirli ok yerinden kıpırdasa da
Hoiş şigdej saataad baiv.
Geri saplanıp çıkmıyordu.
“Eej ee! Ene yagaad ingev?” gej
“Anne! Niçin böyle oldu?” diye
Enhrii Ulaan Hongor asuusand
Sevgili Ulaan Hongor sorduğunda
Eh ni hariu helev:
Annesi cevap verdi:
“Hadamd irsnii hoid jil
Evlendikten sonraki yıl
Havryn emneg güügee saahaar yavaad
İlkbaharın yaban kısırağını sağlamak için giderken
Azraga güü hoyor nülehiig
Aygır ve kısırağın birleşmesini
Ajigljaj taçaasny gemeer
İzleme şehvetinin günahıyla
Adraatai sum garahgüi baina.” geed
İnatçı ok çıkmıyor.” diyerek
Garaa havsran naminçilj
Ellerini birleştirip dua edip
Gazar tengert zalbiran sögdöhöd
Yere ve göğe yalvarıp diz çöktüğünde
Gait sum sugarç unav.
Uğursuz ok sıyrılıp düştü.
Aldart Jangar ni üserç bosood
Şanlı Cangar sıçrayıp kalkarak

Amindaa orson açit
Hayatını kurtaran yardımsever
Arag Ulaan Hongortoi hoyul
Arıg Ulaan Hongor'la ikisi
Egşig duugaa duulaldaad
Ezgili şarkılar söyleyerek
Elbeg arzyn sön tüşeed suuv
Bol arz içerek oturdu
(Damdinsüren, 2008: 28-29).

Destanda Cangar'ın ihtişamlı görünümünün altı sık sık çizilir. Bu ihtişamı gök cisimleriyle ilişkilendirilerek dolunay zamanındaki ay gibi parladığı söylenir. Cangar'ın sekiz ayağı sandal ağacından yapılmış altın tahtı da en az görünümü kadar ihtişamlıdır. Adını tüm dünyaya duyuran Cangar için yedi yaşındayken yapılan on katlı, dokuz renkli altın torlok saray ise onun ihtişamını kuvvetlendiren bir başka unsurdur. İncelediğimiz metnin giriş bölümünde bu sarayın tasviri ve nasıl yapıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu dünyada bir benzeri daha bulunmayan bu sarayın nerede yapılacağına dört kıtanın kırk iki hanı karar vermiştir. Buna göre Cangar'ın sarayı, on iki nehrin birleştiği Bumba Dalay denilen denizin kıyısı ve Öl Manhan Tsagaan Dağı'nın⁴ batı (sağ) cephesinin altındaki beş *galbir zandan ulias*⁵ ağacının gölgesini takip edecek şekilde özel bir mevkide altı bin on iki yetenekli usta tarafından inşa edilir. Ayın en iyisi gözetlenerek günün en iyisi seçilerek en mükemmel zamanda yapılan saray; inci, mercan gibi değerli taşlar kullanılarak renkli camlar ve dekoratif panellerle süslenerek oluşturulmuştur (Damdinsüren, 2008: 14-17). Bu sarayın yapım aşamasında onun ne kadar yüksek olması gerektiği konusu tartışılır. Kâhin Altan Tseej, gökyüzü kadar yüksek bir saray inşa edilirse Cangar'ı kibirli göstereceğini ve bu durumun onun için iyi olmayacağını dile getirir. Altan Tseej'in bu tavsiyesi, Oyratların gökyüzüne ilişkin manevi duygularının tezahürüdür. Altan Tseej, gökyüzüne duyulan saygının bir göstergesi olarak ustalara yüksekliği onun üç parmak altında kalacak bir saray inşa etmelerini tavsiye eder. Araştırmacı Neklyudov, bu tavsiyenin altında yatan düşüncenin evrimini açıklar. Daha arkaik anlatılarda, kahramanın gökyüzüne (cennete) yolculuklarının ve -hatta neredeyse

⁴ Dünyanın destansı resminde *Axis Mundi* “dünyanın göbeği” olarak adlandırılan ve kutsal bir merkez olarak kabul edilen dağ, Cangar Destanı'nda *Öl Mankhan Tsagan* ismiyle anılır. Tüm destan boyunca bir fon vazifesi gören bu dağın zirvesine tırmanan kahraman, düşmana ait bölgeyi inceler, dinlenir ve gerçekleştireceği eylemler için hazırlık yapar.

⁵ *Galbir Zandan*, *Galbir Zandan Ulias*: Moğol halklarının mitlerinden dünya ağacının bir çeşididir. Kahramanlık destanının kozmogonik olay örgülerinde bahsedilen bu ağaç, efsanelere göre insanların dileklerini yerine getirmektedir. Mutluluğun, refahın ve yaşamın bozulmazlığının sembolleri arasında yer alan bu büyümlü ve kutsal ağaçlar, Budist mitolojisinden ödünç alınmıştır. Doğasında bulunan işlevleriyle *Dünya Hayat Ağacı*'nin görüntüsünü oluşturan *Galbir Zandan*, *Galbir Zandan Ulias*'in çok yönlülüğü ve benzersizliği, köklerinin Aşağı Dünya'nın derinlerinde olması, gövdesinin doğrudan okyanustan, denizden veya nehirden yükselmesi ve başının göğe ulaşmasında yatmaktadır. Tüm ölümlüleri iyileştiren bu ağacın yaprakları aynı zamanda büyüleyici sesler çıkarır (Pyrbeev, 2015: 42-43). Destanın arkaik versiyonlarında Cangar, yeraltı dünyasında dolaşırken kökleri yeraltı dünyasının en dibine, tepesi gökyüzüne ulaşan dev bir ağaç olan Galbar Zandan'a rastlar. Rüzgâr estiğinde birbirine değen yaprakları büyümlü melodiler çıkararak bu ağaç, mucizevi şifa özelliğiyle Cangar'ı iyileştirir. Cangar bu ağacın dallarının üzerinden tırmanarak Orta Dünya'ya ulaşır (Bitkeev & Ovalov, 1990: 391; Pyrbeev, 2015: 15). İncelediğimiz metinde bu kutsal ağacın görüntüsü Kiçikov'un da belirttiği üzere radikal bir dönüşümün sonucu olarak zar zor fark edilen izleriyle karşımıza çıkmaktadır (Kiçikov, 1994: 32).

eşit bir ortak olarak- yukarı dünya sakinleriyle çatışmalarının Tanrı'ya karşı bir savaş olarak kabul edilmediğini belirten Neklyudov, epik gelişim çizgisi dahilinde kabile arkaikinden uzaklaştıkça kahramanın mucizevi yeteneklerinin yerini fiziksel gücün aldığını söyler. Ancak böyle bir kahramanın ne kadar güçlü olursa olsun artık tanrıların kardeşi olmadığını, onlara yaklaşmaya çalışmanın ve hatta onlarla rekabet etmenin affedilemez bir küstahlık olarak her zaman ağır bir şekilde cezalandırılacağını bildiren Neklyudov'a göre Altan Tseej'in Cangar'ın sarayının yüksekliğinin gökyüzünün üç parmak altında olmasını isteme sebebi de tam olarak budur (<http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov58.htm>).

4-Kahramanın Atı:

Moğol destanlarında bir kahramanın atını tanımlama, favori konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahraman hem arkadaşı hem de yardımcısı rolündeki atıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olarak hedefine ulaşır; çeşitli kahramanlıklar yaparak düşmanlarını mağlup eder. Diğer halkların destanlarında olduğu gibi Moğol kahramanlık destanı Cangar'da da atlar, kahramanın savaş arkadaşı ve bütün yiğitliklerinde yardımcısı olmuştur. Kahramanın yabancı bölgelere yaptığı gezintiler ve savaşları anlatılırken ata özel bir yer verilmiş, kahramanın kaderi atıyla ayrılmaz bir şekilde ilişkilendirilmiştir (Bashayev & Dyakieva, 2010: 125). Destansı kahraman Cangar'ın çocukluğundan itibaren ona yoldaş olan atı Aranzal Zeerd, onun kahraman görünümünün tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkar. Cangar'ın üç yaşındayken binmeye başladığı bu at, oldukça büyük ve güçlüdür. Öyle ki ön iki bacağını bir günlük, arka iki bacağını bir gün bir gecelik mesafeye yerleştirebilir, yedi yedi kırk dokuz gün hiç durmadan koşabilir (Damdinsüren, 2008: 40). Bu devasa atın sıra dışı görünümü destanda şu şekilde tasvir edilir:

*Del süül hoyor ni
Yelesi ve kuyruğu
Dervelzen hiisehed
Dağınıklaşıp rüzgârda uçtuğunda
Deldeh yatgyn duu garaad
Çalınan yatganın sesini çıkararak
Gan tuurainaas ni
Çelik toynaklarından
Gal utaa manaraad
Ateş ve duman çıkararak
Hurdan hölös ni
Hızlı ayağından
Hui salhi garaad
Keskin rüzgâr çıkararak
Güigeed öngörsön gazart ni
Koşup geçtiği yerde
Gün jalga garaad
Derin uçurumlar oluşturarak
Haraigaad öngörsön gazart ni
Atlayarak geçtiği yerde
Had çuluu hamhraad üldev.
Kayalar ve taşlar yerinden oynayıp parçalanıp kaldı.
(Damdinsüren, 2008: 25).*

Moğol destan geleneğinde çok özel bir rol oynayan atların varlığı hiçbir zaman gereksiz bir ayrımı olmamıştır. Tehlikeli bir düşmana karşı savaşmada veya diğer taliplere karşı rekabet etmede belirleyici rol oynayan atlar efendilerinden çok daha güçlü olduklarını her fırsatta ispat etmişlerdir. Ünlü Moğol bilgini Gejin, bir hayvanın şekline ve fiziksel özelliklerine sahip olan ancak bir insan gibi düşünebildiğini ve konuşabildiğini söylediği atların normalde yalnızca tanrılar tarafından kullanılan büyümlü güçlere sahip olduğunu bildirir. Ona göre at; hayvan, insan ve tanrının birleşimidir ve bu üçlü bileşik işlev, Türk halklarının destanlarındaki atın rolünü anımsatmaktadır. Araştırmacı, bir kahramanın cesaretini veya dünya çapındaki şöhretini betimlemekte kullanılan kalıplaşmış süslü ifadelerin benzerlerinin kahramanın güçlü yoldaşı atlar için de yaygınlıkla kullanıldığını belirtir. İçinde atları, atın mistik doğuşunu, büyüklüğünü, abartılı hızını, gökyüzünde uçma ve yerin altında seyahat etme gibi büyümlü yeteneklerini, onu eyerlemenin ayrıntılı sürecini vb. şeyleri tasvir eden kalıplaşmış ifadeler bulunmayan tek bir destan yoktur (Gejin, 2001: 425-426).

Sonuç

Sözlü edebiyat ürünlerinin en önemlilerinden biri olan epik destanlarda ana kahraman, sahip olduğu vasıflar sebebiyle sıradan insanlardan ayrılır. Bu ayrılık, kahramanın dünyaya gelmesinden çok daha önce gerçekleşen olağanüstü birçok olayla kendini belli eder. Kahramanın olağanüstü şartlarda doğumu ve hızlı bir şekilde büyümesi, onu sıra dışı yapar. Soylu bir aileye mensup olma, çocuksuzluk, olağanüstü doğum, ilahi güçler tarafından korunma, muhteşem bir ata sahip olma gibi birtakım motiflerle beslenen bu sıra dışı olma durumu, Batı Moğolları olan Kalmukların ünlü destan kahramanı Cangar için de söz konusudur. Cangar, küçük yaşta *Cennet*'in ve *Yer*'in desteğini alarak kutsal bir hüviyet kazanan ve böylece kahraman olacağı çocukluğundan belli olan gelenekselleşmiş bir epik destan kahramanıdır. Tüm bu özellikler, onu Türk kahramanlık destanlarında bulunan ana kahraman ile oldukça fazla yakınlaştırmaktadır. Tarih boyunca aynı topraklarda beraber yaşamış olan Türk ve Moğol halkları, aynı coğrafya şartlarında kendi kültürlerini geliştirirken aynı zamanda birbirlerini de etkilemişlerdir (Gül, 2006: 7). Meletinski'nin de belirttiği üzere Orta ve Kuzey Asya'daki Türk-Moğol halklarının destansı yaratıcılığı, geçmişteki varlıklarının benzer sosyo-ekonomik koşullarını ve uzun bir etnik kökene sahip olmalarını yansıtan birçok ortak noktaya sahiptir. Bozkırın atlı savaşçıları kendine özgü şiirsel yapıyla anlatan bu kahramanca şiirler, pastoral kavimlerin ana çekirdeği olan bu iki halkın eski mirasıdır (Meletinski, 1963: 247-248). Bu bakımdan kahramanlık destanları arasındaki karşılaştırmalı araştırmaların her iki halkın kültürel etkileşiminin derecesini belirlemede etkili olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Başayev, A. N., Dyakiyeva, R. B. (2010). *İstoriya Kalmukii i kalmutskogo naroda s drevneyşih vremen do načala XIX veka*. Elista.
- Bitkeev, N. Ts., Ovalov, E. B. (1990). *Dzhangar: kalmytskiy geroicheskiy epos / Sostavpeniye toma, podrotovka teistov, issledovaniye, nommevtarii i slovar'*. Moskova: Nauka.
- Bitkeev, N. Ts. (1997). *Kalmytskiy geroicheskiy epos «Dzhangar»: poetika i traditsiya*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ulan-Ude: Nauk.
- Buyar, C. (2016). Geçmişten Günümüze Cangar Destanı. *Millî Folklor*, 109, 113-127.
- Çobanoğlu, Ö. (2018). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ.
- Damdinsüren, Ts. (2008). *Mongol Cangar 'ın Tuuli*. (Hzl. R. Otgonbaatar). Ulaanbaatar.

- Dexiu, H. (2017). *Cangar Destanı*. (Çev. G. Özkaya). İstanbul: Canut.
- Gejin, C. (1997). Mongolian Oral Epic Poetry: An Overview. *Oral Tradition*, 12(2), 322-336.
- Gejin, C. (2001). The Oirat Epic Cycle of Jangar. *Oral Tradition*, 15(2), 402-435.
- Gül, B. (2006). Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları. Y. Koç, S. Sağlam ve C. Gelekçi (Ed.), *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (203-217 ss.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın Yapısı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Jirmunskiy, (2011). *Türk Kahramanlık Destanları (I-II. Bölüm)*. (Çev. M. İsmail ve H. Arslan Erol). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kichikov, A. Ş. (1994). *Geroicheskiy epos «Dzhangar»: sravnitel'no-tipologicheskoye issledovaniye pamyatnika*. Moskova: Nauka.
- Laszlo, L. (1968). *A mongol népköltészet*. Budapeşte. <https://www.szaktars.hu/akademiai/view/lorincz-laszlo-a-mongol-nepkoltesz-1969>
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (Çev. G. Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mandzhiev, B. B. (2016). «Dzhangar» ı Dzhangarovedeniye: Izucheniye ı Perspektivy Issledovaniy. «Dzhangar» i epicheskiye traditsii tyurko-mongol'skikh narodov: problemy sokhraneniya i issledovaniya. *Materialy III Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyashchennoy 75-letiyu Kalmytskogo instituta gumanitarnykh issledovaniy RAN (Elista, 15-16 sentyabrya 2016)*, (152-157. ss.). Elista: KIGI RAN.
- Meletinski, E. M. (2004). *Proiskhozhdeniye geroicheskogo eposa: Ranniye formy i arkhaischeskiye Pamyatniki*. Moskova: Vostochnaya Literatura.
- Mönhöö, B. (2011). «Zhangar»-yn Tarkhats Khıygeed «Zhangar»-yn Uusel Burdel. «Dzhangar»ı Epicheskiye Traditsii Rarodov Yevrazii: Problemy Issledovaniya ı Sokhraneniya, *Materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. (Elista, 20-23 sentyabrya 2011)*, (104-109. ss.). Elista.
- Mulaeva, N. M. (2019). Semantika i sochetayemost' leksemy bogd (na materiale kalmytskogo geroicheskogo eposa «Dzhangar»). *Oriental Studies*, 41(1), 87-98.
- Neklyudov, S. Yu. (2019). *Fol'klornyıy landshaft Mongolii Epos knizhnyıy i ustnyıy*. Moskova: Indrik.
- Pyurbeyev, G. Ts. (2015). *Epos «Dzhangar»: Kul'tura i yazyk (Etnolingvisticheskiye etyudy). Na russkom i kalmytskom yazykakh*. Elista: KIGI RAN.
- Pyurbeyev, G. Ts. (2016). Kalmytskiy geroicheskiy epos «Dzhangar»: dve modeli mira. «Dzhangar» i epicheskiye traditsii tyurko-mongol'skikh narodov: problemy sokhraneniya i issledovaniya. *Materialy III Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyashchennoy 75-letiyu Kalmytskogo instituta gumanitarnykh issledovaniy RAN (g. Elista, 15-16 sentyabrya 2016 g.)*, (13-15. ss.). Elista: KIGI RAN.
- Rinchindorji (2012). Moğol-Türk Destanları: Tipolojik Oluşum ve Gelişimi. (Çev. M. A. Yolcu). *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 221-239.
- Seleeva, Ts. B. (2017). *Tematicheskaya struktura eposa «Dzhangar»: kalmytskaya versiya Eelyan Ovla i yeye sintsyan-oyratskiye sootvetstviya*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Kalmytskiy Nauchnyy Tsentr Rossiyskoy Akademii Nauk. Moskva.
- Temir, A. (2016). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Todayeva, B. KH. (2009). YA izuchayu «Dzhangar». Kalmytsko-russkiy slovar'. Elista: Genel.
- Tsevel, Ya. (1966). *Mongol Kheľnii Tovch Tailbar Toli*, Redaktorlasan Kh. Luvsanbaldan, Ulsyn khevleliin khereg erkhlekh khoroo. Ulaanbaatar.
- Vladimirtsov B. Ya. (2003). *Raboty po literature mongol'skikh narodov*. Moskova: Vostochnaya Literatura.

Elektronik Kaynaklar

- <http://apps.arcanum.hu/app/ethnografia/view/Ethnografiaa>
<http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov58.html>

Özlem ÇELEBİ

https://journal.oraltradition.org/wp-content/uploads/files/articles/12ii/5_gejin.pdf

<https://journal.oraltradition.org/wp-content/uploads/files/articles/16ii/Chao.pdf>

<https://mek.oszk.hu/09700/09749/html/>

<https://www.dissercat.com/content/kalmytskii-geroicheskii-epos-dzhangar-poetika-i-traditsiya/read>